

Україна між двома війнами (1921—1939 рр.): Україна крізь піки. Т.П. — К., 1999. 14. Кульчицький С.В. 1933: трагедія голоду. — К., 1989. 15. Кульчицький С.В. Ціна великого перелому. — 1991. 16. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1927—1938 рр. II. Сучасність. — Мюнхен, 1983. — № 10. 17. Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму (1929—1938). — Івано-Франківськ: Б.П. — 1998. 18. Марочко В. Бодай ті хоробро не верталось / Сучасність. — 1993. — № 2. Україна ХХ ст.: минуле і сьогодення. Збірник наукових статей. — Київ—Донецьк, 1995. 19. Марочко В. Голодомор: заповіді і наслідки / Освіта. Спецвипуск — підручник, № 1, 2. — 1990. — (Липень). 20. Марочко В. Голодомор: біль і жах нашого народу / Культура і життя. — 1990. — 23 вересня. 21. Мемуари Микити Сергійовича Хрущова. Питання історії. — Л., 1991. 22. Міщенко О. Безкровна війна. — К., 1993. 23. Минуле України: відновлені сторінки. — К., 1991. 24. Мороз В. Голод 33 долі й українізація / Сучасність. — 1983. — № 10. 25. Підгатний С. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933—1941. — Л., 1947. 26. Репорт Конгресові США Комісії дослідження голоду в Україні (Report to Congress of the Commission on the Ukraine Famine, англ. мовою). — Вашингтон: Державне видавництво США, 1990. 27. Рубльов О.С. Сталініщина й частка західноукраїнської інтелігенції 20—50-ті рр. Ін-т укр. арх. — К., 1994. 28. Цапун В. В. Статистика жертв сталінізму з 30-е роки. Питання історії. — К., 1989. 29. Cruziosi Ag. "Lettercs oie Kharkov". La Famine en Ukraine et dans ѓ Caucase du Nord a travers les rapports des diplomates itai.ens 1932-1934 / Cahiers du Monde rtisse et sovictigie. XXX 1-2 (van -yum 1989). 30. Der uhrainische Hunger-Holocaust. Aus den Bestan-dcn des Poiitischen Archivs im Auswartigen Amt. Bonn (hrss u eingeleitet von D.Zlepko). — 1988. 31. Famine in the Soviet Ukraine 1932-1933. A Memorial Exhibition Widener Library Han'ard University (Prepared by: Oksana Procyk. Leonid Herei/, Games E. Mace). — Cambrici. — 1986. 32. The Foreign Ojrici. and the Famine British Documents on Ukraine and the Great Famine ot 1932—1933. — Kingston. Ont. New- York. — 1988. 33. Pluschtsch W. Mord am ukrainischen Volk (Ktinstliche flungersnot in den Jahren 1932-1933). — Mu'nchen, 1973.

П.І. Соболев

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ (1931—1933)

© Соболев П.І., 2003

Уперше зроблено спробу дослідження стану професійної освіти південного регіону в роки другого радянського голодомору (1931—1933). Проаналізовані тенденції ущемлення основних функціональних складників професійних навчальних закладів в умовах голодомору.

Досліджувана проблема охоплює усі основні аспекти впливу голодомору в 1931—1933 рр. на становлення і розвиток професійної освіти на Миколаївщині — адміністративно-організаційний, матеріально-фінансовий, ідеологічно-політичний, морально-етичний, сукупний розгляд яких дозволяє повніше зрозуміти деструктивне, руйнівне значення більшовизму у сфері освіти, яке випливає з його насильницької, терористичної природи.

Крім того, це дослідження за обсягом опрацьованих матеріалів може слугувати певною фактологічною базою регіонального рівня для підготовки узагальнюючих праць з

історії радянських голодоморів і, зокрема, вивчення такої важливої на сьогодні історико-культурологічної проблеми як нищення другим більшовицьким голодомором Українського Ренесансу 20-х років.

Проблема деградації і виживання професійної освіти Миколаївщини поки що не знайшла повного і цілісного дослідження в працях істориків, культурологів, психологів, представників інших суспільних наук. Лише в окремих небагатьох працях істориків, краєзнавців викладені фрагментарні свідчення про стан професійної освіти в 30-х роках ХХ ст. на Миколаївщині [1]. Причому, ці свідчення подаються в основному за старою комуністичною схемою “радянських досягнень” в освіті, без належного їх критичного аналізу.

Враховуючи це, метою нашого дослідження якраз є комплексна історична реконструкція стану професійної освіти Миколаївщини у голодні 1931—1933 рр. на основі критичного аналізу документів і матеріалів обласного державного архіву, газетних публікацій, наявної монографічної літератури з проблеми.

Для Миколаївщини, як і для інших регіонів України, на початку 30-х років ХХ ст. було характерним створення нашвидкоруч інститутів, численних технікумів, інших закладів професійної освіти. Ця освітня лихоманка була спричинена передусім потребами радянської індустріалізації — необхідністю створення відданого комунобільшовицькій владі командного корпусу державних установ, промисловості, сільського господарства. Спостерігався і політико-кон’юнктурний аспект. Потрібно було продемонструвати світові переваги соціалізму, турботу радянської влади про розвиток народної освіти. До того ж, в умовах голодомору і знищення українізації конче потрібно було взяти під ідеологічний і політичний контроль влади молоде покоління будівничих соціалізму і комунізму, і в такий спосіб нейтралізувати потенційні можливості виникнення опозиції тоталітарному режимові.

Формально показники розвитку професійної освіти на Миколаївщині вражають. У 1930/31 навчальному році тут діяли два ВНЗ (індустріальний і соціального виховання), 6 індустріальних технікумів, 3 сільськогосподарські технікуми, 6 робітфаків. У них навчалося 5822 студенти проти 2454, що в минулому році [13]. Крім того, ще функціонували близько 12 шкіл ФЗН. Але усі вони зазнавали надзвичайних труднощів і деформацій в роки голодомору.

Не виконали контрольний план набору абітурієнтів музичний, художній і медичний технікуми. Органи наросвіти пояснювали це передусім бажанням робітництва вчитися у технікумах індустріально-технічного профілю, ніж у мистецьких і медичному [13]. Влада тут відверто лукавила: недобір абітурієнтів у вказані навчальні заклади пояснювався матеріальною скрутою і голодуванням населення.

Найкритичніше склалася ситуація з набором абітурієнтів у ВНЗ округу в розпал голодомору. Так, у серпні 1933 року на 100 вільних місць в суднобудівному інституті було подано лише 66 заяв, в педінституті — на 360 місць — тільки 179 заяв. На межі повного зриву планів набору слухачів і, можливо, й закриття знаходилися робітфаки ВНЗ. Наприклад, на вечірній робітничий факультет суднобудівного інституту потрібно було за планом набрати 180 осіб, а заяв подано лише 12, на вечірній робітничий факультет педінституту відповідно: 140 осіб, а заяв подано тільки 11.

Миколаївський міськпартком не придумав нічого кращого, як перекласти усю відповідальність за такий стан на ВНЗ, місцеві партійні і радянські органи — мовляв, вони не досить активно вербували у навчальні заклади молодь [17]. Хоча причина цього була до банальності очевидною — вимирання сільської молоді.

Другим загрозливим для існування ВНЗ явищем було незабезпечення інститутів навчальними приміщеннями і гуртожитками. Суднобудівному інституту, наприклад, не вистачало 10 навчальних аудиторій, а будівництво західного корпусу було “заморожено”. Довгобудом став гуртожиток для робітфаку. Безкінечно ремонтували студентський гуртожиток педінституту [17].

Значний недобір студентського контингенту в роки голодомору, слабка матеріальна база ВНЗ, особливо педагогічного, виморювання сільських педагогів голодом спричинило величезний дефіцит учительських кадрів в окрузі. Так, в 1932 році в школах округу працювало 1790 вчителів, потрібно ж було не менше 2745 осіб [31, с. 45].

Педагогічними кадрами мав забезпечити вищий навчальний заклад округу — Миколаївський інститут соціального виховання (таку назву він мав з 1931 року). Чи здатний був він це зробити в роки голодного лихоліття?

У 1931/32 навчальному році увесь контингент студентства становив тут 815 осіб, з них на старших курсах вчилось 511 студентів, на підготовчому курсі — 70 осіб, на всіх робітфаках — 234 [11]. Отож, щоб заповнити створений голодомором, “педагогічний вакуум” потрібно принаймні два роки нормальної роботи педагогічного навчального закладу. В умовах ескалації голоду це завдання було для нього досить проблематичним.

Відомо, що якість підготовки педагогічних кадрів залежить від якісного професорсько-викладацького складу. Науково-педагогічний процес в інституті здійснювали 52 особи, з них 13 професорів, 15 доцентів, 14 асистентів і 10 викладачів. Цей склад дав змогу перейти до перебудови навчального процесу, заміни бригадно-лабораторного методу навчання лекційно-семінарською формою організації педпроцесу, в 1931 р. організувати 12 кафедр. Кафедри стають основними центрами науково-педагогічної роботи: керують усіма сторонами педагогічного процесу, здійснюють підготовку навчальних планів і програм, здійснюють підвищення кваліфікації викладачів, готують наукові матеріали до видання “Записок інституту” тощо [12].

З цього часу зростала навчально-матеріальна база інституту. Крім існуючого навчального корпусу, розрахованого на нечисленний контингент учительського інституту, йому передано місцевою владою будинок колишнього реального училища, в якому розмістилися гуманітарний (соціально-економічний, мови і літератури) і фізико-математичний факультети. Це дало змогу інституту розгорнути роботу з відкриття лабораторій, кабінетів (хімічного, фізичного, ботаніки, зоологічного і геологічного) [29, с. 8].

Однак на тлі цих покращень погіршився стан матеріально-фінансового забезпечення студентства. У 1930/31 навчальному році стипендіатами на старших курсах було охоплено 70 % студентів (на молодших цей відсоток був ще нижчий).

Їх рівень був досить строкатим: перший розряд на I курсі становив до 45 крб., другий — на II курсі — 85 крб., і третій розряд на III курсі — до 95 крб. Денний робітфак та останні курси вечірніх охоплені стипендіями повністю (40 крб.), а сімейні — 67 крб. 50 коп. Підготовчий курс був охоплений стипендіями на 75 % (з розрахунку 15 крб. на одного студента) [11]. Слід також зазначити, що стипендії у голодні роки видавалися нерегулярно, при їх нарахуванні строго дотримувався класовий принцип. Отже, майже 30—40 % студентів взагалі були позбавлені мінімального фінансового забезпечення, що неминуче прирікало їх на постійне голодування і зuboжіння.

До того ж, тільки 69 % студентів були забезпечені убогим гуртожитком, в якому бракувало елементарного: ковдр, білизни, столів, тумбочок, ослонів тощо. Харчування

студентів в їдальнях інституту у 1931 р. було офіційно визнано задовільним [11]. Однак з 1932 р. воно різко погіршується. У цей час майже щоденно 50—100 студентів залишалися без їжі. Були випадки, коли студенти по два дні не снідали. Наприклад, 19 вересня 1932 р. не вистачило 60 сніданків, 25-го — 35. Не краще було і в інші дні. Причому талони у студентів вилучали за день раніше від часу їх харчування. Коли ж закінчувалася їжа в їдальні гуртожитку, вони зверталися до комсомольської їдальні інституту, але й там їм відмовляли [32, с. 368—369]. У 1933 р. їдальню при студентському гуртожитку взагалі закрили. Не покращилося харчування студентів і в 1934 р. Так, у їдальні, що обслуговувала студентський гуртожиток № 1, страва була одноманітною, недоброякісною. Часто тут обіди готували, коли уже треба було вечеряти — о 18-00-й чи 19-й годинах. Тому й не дивно, що студенти поспішали не в інститутські аудиторії (на другу зміну), а в їдальню, щоб якось вгамувати голод [32, с. 369].

Окрім такого “харчування” студентам дошкуляли надто тяжкі побутові умови: гуртожиток знаходився надзвичайно далеко від інституту, дуже тісний — замість 10—12 осіб в кімнаті мешкало до 15—22. Навчально-методичної літератури в гуртожитку не було. Це змушувало студентів більшу частину часу витратити на різного роду ходіння: пошуки літератури, черги, щоб поїсти тощо. До того ж, багато студентів хворіло, а для них у гуртожитку не було навіть кип’ятку [32, с. 369].

Такі тяжкі умови життя практично виводили студентів зі сфери безпосереднього навчального процесу, внаслідок чого нарощувався дефіцит фахової підготовки педагогів. Так, на засіданні партосередку інституту від 25.10.1933 р. відзначалось: “Навчальний програмний матеріал студентами засвоєно на добре” і “дуже добре” 52 %, на “задовільно” — 45 % і на “незадовільно” — 2,3 %. Хронічним явищем в інституті стали пропуски занять: 273 години було пропущено з початку 1933/34 навчального року без поважних причин (часто закамфльованих під поважні) [28]. Отже, Миколаївський педінститут в умовах голодомору 1932—1933 рр. був спроможний підготувати принаймні напівосвічених дилетантів, здатних вести хіба що лікнепівську роботу.

Зазнав значних труднощів і деформацій у голодні роки Миколаївський суднобудівний інститут.

У 1929 р. кораблебудівний технікум було об’єднано з вечірнім робітничим технікумом і присвоєно назву Миколаївського машинобудівного інституту, який з 1 травня 1930 р. реорганізується в Миколаївський кораблебудівний інститут з робітфаком. Як в інституті, так і на робітфаку навчання здійснювалось з відривом від виробництва (денне) і без відриву (вечірнє). У 1931 р. інститут мав 7 кафедр, на яких працювало 8 професорів, 31 доцентів і 13 асистентів. У навчальному процесі використовувався бригадно-лабораторний метод (в бригаду об’єднувалось 5—6 осіб).

Через дефіцит кваліфікованих викладацьких кадрів, відсутність науково обґрунтованих навчальних програм, відволікання студентів на господарські роботи в інституті спостерігалось перенавантаження навчального процесу. Так, денна зміна працювала за навантаженням на декаду 65 год (8 год щоденно), включаючи й надпланові години, як українська мова, політграмота тощо [15].

Завдяки жорстким вимогам адміністрації щодо студентів відвідування занять в суднобудівному інституті було в основному задовільним: на I курсі воно становило 98 %, на II — 95 %, на III — 92 % і на вечірньому — 80 %. Серед основних причин невідвідування занять були хвороби, тяжкі матеріально-побутові умови життя студентів. Так, бригада

міськпарткому (1931 р.) відзначала в кімнатах студентського гуртожитку велику скупченість мешканців, антисанітарію, бруд, відсутність необхідних меблів тощо. Зазвичай після обстеження бюро міськпарткому приймало ухвалу: завершити на Сухому Фонтані будівництво гуртожитку, покращити якість постачання студентів продуктами харчування [14]. Але далі словесних ухвал справа не пішла.

Тому на секретаріаті міськпарткому від 17.09.1932 р. приймається резолюція про матеріально-побутові умови наукових працівників та студентів суднобудівного інституту.

У ній дійсно відзначалися жахливі матеріально-фінансові умови життя студентів — лише половина з них була забезпечена стипендіями. У резолюції наголошувалося на тому, щоб залишити ціни на харчування на рівні 1931 р., покращити якість їжі, прикріпити професорсько-викладацький склад до їдальні ІТР, побудувати будинок для викладачів [16]. Ці ззовні привабливі рішення були нічим іншим, як пропагандистським блефом, розрахованим на наївну довірливу публіку. Інакше й не могло бути. По-перше, під ці рішення не було відведено ніякої матеріально-фінансової бази для їх виконання. По-друге, комуністична влада змушена була афористично маскуватися під образ благодійника-рятівника ще й тому, що постійно наражалась на викривальну злочинну практику під час так званих хлібозаготівель. Вона лише імітувала боротьбу з “окремими продовольчими труднощами”, а не з голодом.

Бо як можна було зрозуміти той факт, що після кількох рішень міськпарткому, рівень і якість харчування професорсько-викладацького складу суднобудівного інституту наприкінці 1932 р. різко погіршився. Це спричинило плінність кадрів науковців з ВНЗ на виробництво, де можна було отримати хоча б продовольчі пайки. Міськпартком змушений був вказати міськпостачу про необхідність налагодити безперервне постачання 17 осіб професорів і доцентів пайками, встановленими МПК. Ці ж особи були прикріплені (як худоба) для харчування до їдальні Будинку техніки [25].

У роки голодомору практично було заморожено будівництво навчально-лабораторних корпусів, гуртожитків суднобудівного інституту. План капітального будівництва 1931 р. фактично було зірвано: обсяг освоєних коштів становив 28,7 % від запланованого [24]. Це загострило проблему аудиторного “голоду”, переходу на однозмінну роботу ВНЗ.

Дуже негативно відбивалися на підготовці фахівців суднобудування систематичні відволікання студентів на сільськогосподарські роботи, які в умовах голоду набули масового і примусового характеру (на селі уже нікому було працювати).

Спочатку влада гострий дефіцит робочої сили на селі спробувала заповнити за допомогою “вербування” городян на сільськогосподарські роботи, шляхом укладання з ними відповідних договорів. Однак бажаючих їхати в голодне село виявилось мало. Так, в радгосп ім. Петровського для проведення весняно-польових робіт потрібно було 750 осіб, вдалося завербувати лише 260. У радгосп ім. Косіора відповідно: 750 і 200 осіб; з радгоспом “2-га п’ятирічка” уклали договір лише 34 працівники при потребі 171-го [26].

Щоб заповнити “вакуум” робочої сили на селі, Миколаївський міськпартком наказує (партійне формулювання — доручає) відділу праці міськвиконкому мобілізувати на час весняно-польових робіт не менше 1 тис. фізично здорових студентів [26]. Майже вдвічі більше їх було мобілізовано на збиральну літньо-осінню кампанію, яка продовжувалася аж до середини вересня. Дійшло до того, що міськпартком спеціальним рішенням встановив початок навчального року для Миколаївського суднобудівного інституту 15 вересня 1933 року [27].

У зв'язку з цим довелось терміново переглянути навчальні плани і програми з метою ущільнення матеріалу, ліквідувати окремі спецкурси тощо. І як наслідок: перевантаження студентів і викладачів, зниження якості підготовки фахівців.

У досить занедбаному, на межі виживання стані знаходилися у роки голодомору заклади середньої професійної освіти — технікуми. Тут звертає особливу увагу факт ліквідації комунобільшовицькою владою Миколаївського художнього технікуму.

Ще в лютому 1931 р. секретаріат Миколаївського міськвиконкому, розглядаючи питання про художній технікум, відмітив незадовільний стан його навчально-матеріальної бази (відсутність лабораторій, майстерень тощо), який ставив під загрозу існування самого навчального закладу [3]. Стало очевидним, що без допомоги місцевих органів влади і громадських організацій, а також апарату НКО, Миколаївському художньому технікуму не вижити. Очікуваної підтримки, звісно, йому не надали, що й поставило технікум на межу закриття.

За офіційною версією Миколаївський художній технікум був ліквідований у зв'язку з реорганізацією всієї системи художньої освіти України в 1934 р. Мережа художніх навчальних закладів в Україні з 1.09.1934 р. складалася у Києві — інститут, в Одесі і Харкові — технікум [19].

Акція влади щодо закриття художнього технікуму серйозно стурбувала творчу інтелігенцію міста. Деякі мистецтвознавці спробували довести, що інколи-десятирічки не можуть задовольнити рівень оволодіння молоддю образотворчим мистецтвом. Аргументували це тим, що у такій школі на учня приходиться усього 150 год малювання, а за нормативами мистецької освіти потрібно як мінімум 2082 год. А щоб підготувати художника середньої кваліфікації потребувалось 7040 год для засвоєння спеціальних знань і набуття навичок техніки виконання малюнку [18]. Однак усі доводи “постфактум” виявилися марними — ніхто на них і не прореагував, хоча факт нищення комунобільшовицькою владою мистецької освіти на Миколаївщині був очевидним.

Миколаївський музичний технікум подібна трагічна доля оминула. Але він знаходився в надзвичайній матеріальній скруті. Якщо в 1933/34 навчальному році до технікуму на навчання було прийнято 98 юнаків і дівчат, то в 1934/35 — до 155 осіб. А мізерний аудиторний і житловий фонд технікуму так і залишився незмінним. У результаті керівництво навчального закладу змушене було ввести найщільніший графік роботи: з 8 год ранку до 23.30 вечора безперервно і без вихідних днів [20]. Правда, пізніше музтехнікумові була виділена додаткова площа з помешкань колишнього художнього технікуму.

А про “турботу” радянської влади про майбутнього вчителя й годі казати. У Миколаївському педагогічному технікумі в 1930/31 навчальному році навчалось 240 студентів, з них лише 100 осіб мешкало в гуртожитку, який, до того ж, мав дуже неприглядний і малопридатний для проживання вигляд. У ньому бракувало шаф, столів, ослонів, постільної білизни (ковдр) тощо. Відсутніми були елементарні санітарні умови проживання. Не було пральні, бані або ж душових, мила тощо [7].

Доповнювало цей прикрий стан жалюгідне матеріально-фінансове становище студентства. Лише 41,66 % від загальної кількості студентів одержували стипендію, яку часто затримували. Умови навчання теж були скрутними: бракувало меблів, парт, кваліфікованих викладачів. Технікум не мав навіть пристойної бібліотеки. Щодо викладачів, то з 21 особи вищу освіту мали 16, середню — 5. Ускладнювало роботу викладачів їх сумісництво в інших навчальних закладах [7]. Це продукувало перенавантаження викладачів і низьку якість

подання навчального матеріалу. А це своєю чергою відбилось на успішності студентів технікуму. Особливо низькою вона була з таких дисциплін: педологія — 72 %, педагогіка — 75 %, математика — 63 %, агромінімум — 77 %, українська мова — 87 %, природознавство — 85 %, з інших предметів в межах 90—100 %. Відвідування визнане задовільним — 94—95 % [8]. Через усі ці негаразди технікуму у 1930/31 навчальному році залишило близько 100 студентів [10].

У 1932/33 навчальному році загальний стан педтехнікуму ще погіршився. Це змусило місцеву владу шукати вихід. І вихід був знайдений досить “оригінальний”: перебазувати технікум з м. Миколаєва в село Мишково-Погорілове з наділенням його вихованців присадибною ділянкою землі [10]. Отже, технікум відправили туди, де він мав остаточно вмерти — в голодне село.

У вкрай незадовільному стані перебували майже усі технікуми, що були відкриті у Миколаєві наприкінці 20-х — на початку 30-х років Приміром, технікум комунального та цивільного будівництва, відкритий у 1929/30 навчальному році, мав контингент студентів 453 особи, в тому числі — 337 осіб на денному відділенні, 116 — на вечірньому [9]. Звісно, навіть за мінімальними нормами, цей контингент не могла вмістити навчально-матеріальна база колишньої керамічно-будівельної профшколи, на основі якої і створили технікум. Звідси й наслідки: середнє відсіювання студентів становило 3,4 %, тільки за чотири місяці з різних причин виключено з технікуму 38 осіб [9].

Певні хиби мав викладацький склад новоствореного технікуму. Навчально-виховний процес тут забезпечували 38 викладачів, з яких вищу освіту мали 27 осіб, середню — 7, нижчу — 4.

Штатних викладачів у технікумі працювало лише 6 осіб, решта — за сумісництвом, а 21 особа підробляли на виробництві [9]. При такому стані чекати якісного навчального процесу не доводилось. Навпаки, спостерігались пропуски занять студентами і викладачами: лише за 4 місяці викладачі пропустили 328 год занять. Плинність викладацького складу була звичним явищем. Так, лише з 1.10.1930 р. по 1.02.1931 р. змінилось 8 викладачів спецдисциплін.

Дуже суцужно жило студентству будівельного технікуму. Стипендіями з 377 осіб було забезпечено лише 181, гуртожитком — 74 особи, харчуванням — 130 осіб, а потребувало його 200 осіб [19]. Отже, десь 30—40 % студентів технікуму були кинуті владою напризволяще, що в умовах голоду часто означало жебракування або ж голодну смерть.

З серйозним випробуванням на виживання в цей період зіткнувся і Миколаївський вечірній електромеханічний технікум, що виник у вересні 1930 року. Цей технікум, як і попередній, був створений на вузькій і примітивній базі колишніх курсів електротехнічної промисловості і не мав свого приміщення. Навчальний заклад розміщувався у тісних аудиторіях і кімнатах школи № 19, в яких бракувало столів для дорослих і студенти змушені були слухати лекції на низьких і незручних партах. Кошти у сумі 7 тис крб., виділені на обладнання технікуму, так і не були освоєні [6]. Не досить кваліфікованим був підібраний викладацький склад електротехнікуму: з 21 викладача лише 7 мали спеціальну вищу освіту і тільки двоє — педагогічний стаж від 20 до 35 років [5].

Негативно позначалися на навчальному процесі часті затримки студентів-вечірників на виробництві, відсутність підручників, особливо з фахових дисциплін, їх дорожнеча (10—20 крб. за книгу). До того ж підручники, що були в бібліотеці, майже постійно перебували в користуванні викладачів [6]. Катастрофічного стану набули пропуски занять: тільки за 10 днів березня 1931 року вони становили 397. Новим явищем стали демонстративні залишення студентами занять, особливо з таких предметів як суспільствознавство, українська мова, військова підготовка. Так, 5.03.1931 р. самостійно покинули урок української мови 19 студентів, хоча в електротехнікумі виявлено повне її незнання як студентами, так і викладачами [6].

Тенденції зубожіння і деградації були характерними і для інших технікумів Миколаєва. Зокрема, машинобудівного, який не мав ні придатного для навчання приміщення, ні обладнаних належно лабораторій і кабінетів, ні гуртожитку. А хімічний технікум взагалі тривалий час не мав визначеного профілю і його доля “висіла в повітрі”. Це породжувало у студентів і викладачів різні сумніви, невпевненість в майбутньому, а звідси — небажання сумлінно вчитися. Так, у 1930/31 навчальному році тут успішність становила 82,5 %, а пропуски занять сягали 12 %. Лише великими зусиллями адміністрації наприкінці навчального року вдалося знизити пропуски занять до 4,2 % [8].

Але найвідчутніших ударів від голодомору 1931—1933 рр. зазнали сільсько-господарські технікуми, що опинилися (за аграрним профілем) в епіцентрі голодоморного процесу і мали щонайменше шансів на виживання. Так, Велико-Коренихівський зооветеринарний технікум, який готував так потрібних сільському господарству зоотехніків і веттехніків, зразу ж зіткнувся з проблемою набору абітурієнтів (а їх, звісно, набирали з села).

Якщо на початку вересня 1930/31 навчального року було набрано 112 осіб, то на 23.03.1931 р. — 87 (весняний набір), що становило 20 % недовиконання від минулого набору. За браком сільської молоді було відмінено осінній набір абітурієнтів. Цей факт влада розцінила як прояв “правоопортуністичної практики”.

Зооветтехнікум фактично не мав необхідної навчально-матеріальної бази з підготовки фахівців середньої кваліфікації для сільського господарства. Приміром, хімічна лабораторія була забезпечена приладдям і хімреактивами лише на 25 %, фізичний кабінет — на 50 %, кабінет ветеринарії — на 40 %. Це призводило до того, що більше ніж половина студентів не могла виконувати дослідні роботи, закріплювати свої теоретичні знання на практиці.

Погіршував ситуацію брак необхідних підручників: їх забезпеченість на I курсі зоотехнічного відділення з загальноосвітніх дисциплін дорівнювала 25 %, з фахових — 30 %, на II курсі з загальноосвітніх — 25 %, з фахових — 35 %; на ветеринарному відділенні відповідно: 20 і 15 % [15]. Якщо взяти до уваги той факт, що не увесь навчальний матеріал опрацьовувався на лекціях і практичних заняттях, через часті їх пропуски студентами і прогули викладачів (вони становили серед студентів — 20 %, викладачів — 10,4 %), то можна собі уявити рівень знань студентів. У деяких академічних групах загальна успішність студентів не перевищувала 65 % — про якість знань нічого й казати.

У стані цілковитого занепаду перебувало навчальне господарство зооветтехнікуму. Його основна тяглова сила — коні і воли — не буди поставлені на відгодівлю (нічим було годувати) взимку 1931/32 рр. А це означало — зрив весняно-польової кампанії. Замість

ненагодованих коней і волів використовували напівголодних і голодних студентів як підсобну робочу силу. Часте їх відволікання на виконання тяжких чорнових робіт у навчальному господарстві і без того погіршувало низьку фахову підготовку майбутніх спеціалістів сільського господарства. По суті в роки голодомору навчальні заклади перетворилися в своєрідні табори примусової праці, в яких винагородою за натужну працю був окраєць хліба і пісна юшка (а часто й цього не було).

Отже, Велико-Коренихівський зооветеринарний технікум по усіх напрямках роботи виявився настільки вразливим в умовах голодомору, що цілком втратив життєздатність і його доля була приречена. Марними виявилися спроби Наркомзему і Миколаївського міськпарткому відновити його функціонування за допомогою перетворення в технікум ветеринарії з підготовки техніків-епізоотологів [2].

Така ж доля чекала й Мишково-Погорілівський агрономічний технікум. Він мав ті самі типові ознаки занепаду: відсутність відповідної навчально-матеріальної бази; низьку академічну успішність — 81 %; зростання пропусків занять серед студентів до 7,4 %, прогулів серед викладачів — до 6,3 %. Студентам бракувало продуктів харчування, промислових товарів — одягу, взуття тощо [2]. У той час як агротехнікум уже був приречений, у господарствах Миколаївщини налічувалося усього 74 дипломованих агрономів [30, с. 197].

На межі виживання знаходилася у роки голодомору (1931—1933) нижча ланка професійної освіти — школи ФЗН. Наприклад, школа двох заводів-гігантів суднобудування — ім. А. Марті і “61 Комунара” була у досить неприглядному стані. Обшарпані, давно не ремонтвані і тісні навчальні кабінети і майстерні. Такий самий вигляд мав і гуртожиток, який вмщував тільки 60 % учнів, решта — проживало де прийдеться. Та й сам гуртожиток не став для його мешканців справжньою домівкою, а лише тимчасовим притулком на зразок нічлюги. У ньому розквітали антисанітарія, статевий розклад, крадіжки тощо, які пригнічували учнів, негативно впливали на їх виховання. Школі бракувало штатних викладачів і майстрів виробничого навчання, обладнаних майстерень, щоденними стали пропуски занять учнями (до 17 %), частим — прогули серед викладачів [4].

Ще гнітючіший вигляд мала школа ФЗН заводу сільськогосподарського машинобудування “Плуг і молот”. Її стан викликав стурбованість навіть у Миколаївського міськпарткому. На його засіданні 17.01.1932 року, зокрема відзначалось: “Гуртожиток школи ФЗН заводу “Плуг і Молот” знаходиться в жахливому антисанітарному стані. Внаслідок чого серед учнів поширюється короста, педикульоз, інші інфекційні захворювання, а так необхідний ізолятор — відсутній”. Не було в гуртожитку так необхідних в цьому випадку обладнаної пральні, душових, бракувало мила тощо.

Окрім нестерпних побутових умов, учні школи ще й потерпали від нестачі навчальних приміщень, які далеко не відповідали потребам навчання 1067 осіб. Бракувало навчальних кабінетів, наочних засобів навчання, приладдя. Не відповідав вимогам і стан навчальних майстерень, в яких бракувало верстатів, індивідуальних робочих місць для учнів, інструмента. Часто в таких випадках учнів використовували як чорноробочих [22]. І як наслідок — осінній недобір учнівського контингенту становив 65 осіб, пропуски учнями занять з неповажних причин — 9,4 %, незадовільний якісний склад викладачів, особливо з соціально-економічних дисциплін та спец предметів, низька успішність учнів школи.

Але дивує, що такий жахливий матеріально-побутовий стан школи не дуже й турбував керівників підприємств, для яких вона готувала робітничі кадри, а також керівників навчального закладу. Про це свідчило чимало фактів. Так, відпущені сільмаштрестом грошові кошти в сумі 53 тис. крб. були використані керівництвом школи не за призначенням. До того ж, фінансовий борг підприємств щодо утримання навчального закладу у 1932 р. зріс до 66 тис. крб. [23].

Але, зазначимо — доля шкіл ФЗН в умовах голоду не була такою безнадійною, як, наприклад, для більшості технікумів. Вони спромоглися вижити завдяки “ін’екціям” своїх підприємств, для яких крах навчального закладу, що готує їм робітничі кадри, був рівнозначний самогубству.

Отже, наприкінці 20-х — на початку 30-х років в Миколаївському окрузі створюється чимало різноманітних навчальних закладів професійної освіти: інститутів, технікумів. Але одразу ж вони зіткнулися з цілою низкою серйозних проблем і труднощів: відсутністю достатньої навчально-матеріальної бази, кваліфікованих викладацьких кадрів, навчально-методичної літератури (особливо з фахових дисциплін); часте відволікання студентів на сільськогосподарські роботи; тяжкі матеріально-побутові умови життя студентів і викладачів тощо. Голодомор 1932—1933 рр. значно поглибив ці труднощі і проблеми, тим самим довів чимало навчальних закладів професійної освіти до повного краху.

На Миколаївщині в 1932 р. ледь животіли будівельний інститут, вечірній механічний технікум, суднобудівний технікум, 7 робітфаків. Із сільськогосподарських навчальних закладів — тільки Новополтавський технікум. У цих закладах професійної освіти навчалось близько 3 тис. осіб [30, с. 197].

Проведене дослідження дозволяє зробити деякі узагальнення і висновки:

- 1) Фізичний голод-геноцид і духовний етноцид є органічними складовими політики комунобільшовицької влади по винародуванню українців.
- 2) Руйнування і занепад багатьох навчальних закладів профосвіти в умовах голодомору значно звузили освітянську сферу функціонування українізації, чим зумовили прискорення її згортання і знищення.
- 3) Знищення сільськогосподарської освіти голодом прирікало українське село на довгі роки духовного зубожіння в умовах оточеної з усіх боків російськомовним середовищем фортеці.
- 4) Руйнування і знищення голодом профосвіти значно знизили інтелектуальний потенціал матеріального виробництва, внаслідок чого почастишали простоювання обладнання, аварії, інші негаразди, які своєю чергою викликали з боку влади посилення адміністративно-каральних заходів, політичних репресій.
- 5) Голод-геноцид за своєю сутністю заперечував підготовку повноцінних фахівців як таких, бо змушував студента чи учня залишки внутрішньої енергії (фізичної та розумової) концентрувати на моменті виживання, збереження і утримання свого фізичного ества. Це неминуче продукувало конфлікт між фізичним потягом людини до виживання і соціальною цінністю освіти. Для голодного студента останнє було чимось ілюзорним, маячнею стражденного, звідси і ставлення до навчання: пропуски занять, низька академуспішність тощо. Фактум людського ества стає заміником соціальної процедури навчання.

Насамкінець зазначимо, що наближається час створення узагальнюючих, комплексних праць з проблем голодомору 1932—1933 рр., які б містили історико-фактологічні, соціально-політичні, соціально-психологічні, культурологічні, економіко-демографічні, природно-кліматичні аспекти цього трагічного явища часів радянського тоталітаризму. А для того, щоб ці праці мали ґрунтовну фактологічну і теоретичну базу, необхідно розгорнути і поглибити регіональні дослідження, особливо з таких проблем: голодомор і крах політики українізації, освіта і наука в роки голодомору, демографічні втрати за час голодомору, стан провінціального міста у голодні роки, значення природно-кліматичного фактора в голодоморному процесі тощо. Залишається актуальною проблема зі збирання, наукового опрацювання і публікації спогадів свідків і очевидців страшної людської трагедії.

1. Бугаєнко Б.А., Галь А.Ф., Костенко Н.М. *Николаевский кораблестроительный. Очерк истории института-университета.* — Николаев: УГМТУ, 1995; *Голод — геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук-теорет. конф., Київ, 28 листопада. 1998р.: Матеріали* — Київ—Нью-Йорк, 2000; *Миляновський В.Е. Николаевский государственный педагогический институт им. В.Г. Беллинского (Краткий исторический очерк) // Научные записки. Вып. III.* — К., 1951; *Освіта на Миколаївщині у ХІХ—ХХ століттях. Історичні нариси.* — Миколаїв, 1997. 2. *Державний архів Миколаївської області (ДАМО).* — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк.10, 53. 3. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 129. — Арк. 136. 4. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 129. — Арк. 140. 5. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 3. 6. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 4. 7. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 5—7. 8. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 8—11. 9. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 15—17. 10. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 28. 11. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 50. 12. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 51. 13. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 52. 14. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 66. 15. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 68—72, 91. 16. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 254. — Арк. 208. 17. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 468. — Арк. 64. 18. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 857. — Арк. 14. 19. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 857. — Арк. 19. 20. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 857. — Арк. 20. 21. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 1044. — Арк. 16. 22. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 34. 23. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 35. 24. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 117. 25. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 201. 26. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 46. 27. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 256—257. 28. ДАМО. — Ф.:. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 3 зв. 29. *Миляновський В.Е. Николаевский государственный педагогический институт им. В.Г. Беллинского. (Краткий исторический очерк) // Научные записки. Вып. III.* — К., 1951. 30. *Нариси історії Миколаївської області партійної організації (1897-1968 рр.).* — Одеса, 1969. 31. *Освіта на Миколаївщині у ХІХ—ХХ століттях. Історичні нариси.* — Миколаїв, 1997. 32. *Соболь П. Шкільництво Миколаївщини у голодні 1932—1933 роки // Голод — геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук-теорет. конф., Київ, 28 листопада. 1998 р. Матеріали.* — Київ—Нью-Йорк, 2000.